

Juhász Barnabás¹

A litván függetlenségi háború

Világháborús megszállás, nagyhatalmi viszályok
és nemzetiségi ellentétek Litvániában, 1918–1920

Lithuanian War of Independence

Occupation During World War, Feuds Between Great Powers
and Nationality Strifes in Lithuania, 1918–1920

Absztrakt

Noha az első világháborús pusztítások Litvánia területét kevésbé érintették, az ezzel együtt járó német megszállás már komoly terhet jelentett az itteni lakosság számára, a helyi politikai vezetőknek pedig folyamatosan a független államiság megteremtése és a megszállókkal való kollaboráció között kellett egyensúlyozniuk. A állami függetlenséget azonban nem adták ingyen senkinek, és akárcsak Kelet-Európa más területein, a világháború vége egyáltalán nem jelentette a harccselekmények befejeződését is, hanem inkább csak megsokszorozta a részt vevő frakciók számát. Jelen cikkemben ennek bemutatására teszek kísérletet.

Kulcsszavak: Litvánia, Baltikum, Németország, Lengyelország, Szovjet-Oroszország, első világháború, függetlenségi háború

Abstract

Though the devastation of World War I had limited effect on the Lithuanian territory, the German occupation behind the front meant already a serious burden for the native population and a permanent difficulty for the local political leaders who tried to find balance between creating an independent statehood and collaborating with

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

the occupants. Yet the state independence was not free for any group, and like in other regions of Eastern Europe the end of the world war did not mean the conclusion of struggles, but instead the multiplication of participating factions. In this article I attempt to introduce these events.

Keywords: Lithuania, Baltic, Germany, Poland, Soviet Russia, World War I, War of Independence

Előzmények

A meglehetősen hosszúra nyúlt, s minden szempontból prosperitással teli „boldog békeidőknek” az 1914-ben kitört világháború egyszer és mindenkorra véget vetett, mégpedig korábban elképzelhetetlenül brutális és pusztító módon. A háború több mint négy éve alatt az előtte évszázadokig aprólékosan építgetett európai hatalmi egyensúly, illetve az európai nagyhatalmak világdominanciája, úgy tűnt, a gerincénél roppant meg véglegesen.

A kontinens domináns nagyhatalmai a háború alatt kivétel nélkül irtózatossá és anyagi áldozatot hoztak minimális eredményekért és meg nem tartható jutalmakért. A világegés azonban egyesek számára lehetőségeket hordozott. Az egyik oldalon a korábbi soknemzetiségű birodalmak immáron kénytelenek voltak szembenézni saját kisebbségeik autonomista vagy szakadár követeléseivel, amelyeket a központi kormányzatok éppen erős fegyveres erők segítségével nyomtak el, sokszor véresen. A másik oldalon kontinensszerte felszínre törtek a munkásmozgalmi pártok és szervezetek, amelyek legtöbbször évtizedekig ki voltak rekesztve az államhatalom gyakorlásából, s amelyek immár a háborús nyomor által szintén radikalizálódott és sokszor kétségbeesett lakosság számára kívánták megadni azt, amit jogos jussuknak érezték.² Ezt tetőzve a veszteseknek még szembe kellett nézniük a győztesek megannyi követelésével és tervével, amelyek a háború előtt minden bizonnyal elképzelhetetlenek lettek volna, most a háború végeztével viszont nagyon is megvalósítható lehetőségekké váltak.

Kelet-Európa domináns hatalma az Orosz Birodalom volt, amelyben az államalkotó nagyorosz nemzetiség éppen csak abszolút többségben volt az országban élő több mint száz másik etnikum között, s amelyben a cári kormányzat folyamatosan erőltetett centralizmussal, elnyomással és a nemzetiségek egymás ellen való kijátszásával próbálta fenntartani a birodalom területi integritását.

A világháború azonban felszínre hozta az ország számos súlyos belső problémáját: a borzasztó mértékű anyagi egyenlőtlenséget; a gazdasági rendszer gyengeségét, amely valahol félúton megrekedt a földesúri feudalizmus és az iparosított kapitalizmus között; az ország számos területén tapasztalható paraszti földhétséget; illetve az egész államszerkezet túlbürokratizáltságát és korrupcióra való fogékonyságát. Ehhez járult még a több mint egymillió fronton elesett, illetve a szinte valamennyi hadakozó felet érintő háborús nyomor.³

² CSOMA 2017: 109.

³ CSOMA 2017: 103.

A fentiek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy számos politikai párt és szervezet adott egyre jobban hangot reformok iránti igényének, illetve hogy számos – főként a birodalom perifériáin élő – népcsoport érezte úgy, hogy lehetőség nyílt a birodalmon belüli nagyobb önállóság, vagy akár függetlenség elnyerésére. Ilyennek számított a Baltikum déli részének egyik nemzetisége, a litván is, amelynek tagjai immáron több mint száz éve, a korábbi lengyel–litván államközösség felosztása óta éltek cári orosz uralom alatt, s amelyeket a 19. századi nacionalizmus nagy nemzeti ébredése szintén nem hagyott érintetlenül.

Az érintettek

Litvánok

Noha a középkori és kora újkori kelet-európai történelemben a Litván Nagyfejedelemség, majd később a lengyel–litván államközösség megkerülhetetlen pozíciót foglalt el, a 18. század végén a litván államiság megszűnt funkcionálni, amikor is a szomszédos nagyhatalmak, Poroszország, Ausztria és Oroszország három alkalommal felosztották azt maguk között. A litván magterületek többségét a harmadik, 1795-ös felosztás alkalmával az Orosz Birodalomba integrálták.

A cári Oroszországon belül Litvánia mint különálló közigazgatási egység nem létezett. A litvánok nagyobb tömbökben ugyan, de viszonylag szétszórtaan éltek: többséget igazából csak a kovnoi kormányzóságban alkottak, míg a vilniusi és a suwátki kormányzóságokban kisebbségben voltak. Ezenkívül Kelet-Poroszország és Porosz-Lengyelország is belenyúlt az etnikailag litván területekbe, így a századforduló környékén mintegy 200 ezren éltek Németország területén.⁴

A 19. században Európa-szerte kibontakozó nemzeti ébredés, igaz Nyugat-Európához képest több évtizedes késéssel, de Litvániában is a politikai gondolkodás középpontjába került. A lassacskán kibontakozó litván nemzeti mozgalom központi intézménye ironikus módon éppen az I. Sándor orosz cár által a század elején alapított vilniusi (lengyelül: Wilno) egyetem lett. Az európai trendekkel korrelálva a nemzeti ébredés legfontosabb kutatási területei a néprajz, a nyelvészet és a történelem voltak. Utóbbi kifejezetten fontos szerephez jutott, ugyanis a legtöbb oroszországi nemzetiségtől eltérően a litvánok vissza tudtak nyúlni saját egykori államuk gazdag történelméhez.⁵

Noha a litvánság alapvetően a vidéki parasztságot alkotta, a litván nemzeti mozgalom mégis leginkább a városokban tudott teret nyerni, elsősorban a liberális értelmiség, illetve a konzervatív katolikus papság révén.⁶ Akárcsak szerte Európában, a nemzeti mozgalom Litvániában is egyszerre töltött be integráló szerepet – az 1880-as években megtörtént a nyelvegységesítés, és előtérbe került a nemzeti történelem feltárása –, illetve szolgált a nemzethez nem tartozókat kiközösítő elvként. Ez utóbbi

⁴ ALY 2019: 189; BOJTÁR 2014: 66; RAUCH 1994: 60.

⁵ RAUCH 1994: 22–23.

⁶ A litvániai katolikus egyház viszonylag hosszú ideig elutasítón állt a nemzeti függetlenség gondolatához, mivel esetükben a lengyelekkel való vallási közösség megléte sokkal erőteljesebbnek bizonyult.

politikailag elsősorban a lengyelek és az oroszok, gazdaságilag pedig a zsidók ellen irányult, akik a helyi kereskedelem háromnegyedét bonyolították le.⁷

A litvánoknak a helyi lengyeliséggel szembeni negatív attitűdje különösen a 19. század folyamán kezdett testet ölteni. Ennek elsődleges indoka a szociális egyenlőtlenségben keresendő, ugyanis a litvánok lakta területeken a földbirtokos – és ezáltal politikai befolyással rendelkező – nemességet főként lengyelek alkották. Ezenkívül tekintettel arra, hogy a lengyel nemesség és a katolikus egyház tevékenységének köszönhetően a litvánok és fehéroroszkok egy része elkezdte a mindennapi életben is átvenni a lengyel nyelvet, a litván nemzeti mozgalmakban kialakult egy lengyelekkel, s ezáltal a polonizációval szembeni attitűd.⁸

A lengyel nemesség mellett a másik nagy belső hatalmi ellenfélnek a cári rezsim számított. A lengyelesítéssel párhuzamosan a 19. században több hullámban végbemenő oroszosítás az élet számos területére kiterjedt az anyanyelv oktatásának korlátozásától kezdve a kiadványok betiltásán át a katolikus egyház hatalmának csökkentéséig. Az országban tapasztalható általános szegénység, illetve az orosz repressziók így a lakosság tömeges kivándorlását indították el, s az első világháború idejére a litvánok egyharmada már az Egyesült Államokban és Kanadában élt.

A cári uralommal szemben a litvánok több alkalommal is⁹ fegyveres felkelést robbantottak ki, azonban ezeket az orosz hadseregnek minden alkalommal sikerült levernie. A jövő ellenszegülések megakadályozása érdekében az orosz politika – akár csak a birodalom más területein – számos alkalommal élt a nemzetiségek egymás ellen való kijátszásának eszközével. Erre jó példa volt, amikor az 1830-as felkelés után a lengyel nemesektől elkobzott földbirtokokat litván parasztok között osztották szét.¹⁰

A világháború előtti utolsó jelentős politikai eseményre az 1905-ös forradalom kapcsán került sor, amikor is Vilniusban országgyűlést hívtak össze. Az országgyűlésen kereken kétezren, köztük több száműzetésből hazatért politikus vett részt, akik a politikai paletta számos irányzatát képviselték.¹¹ Alapvető követeléseik a közigazgatási határok etnikai alapú újrafelosztása; az anyanyelv oktatásának és hivatali alkalmazásának kiszélesítése voltak. Az ország teljes függetlenségének kiharcolása ekkor még csak keveseknél fogalmazódott meg nyíltan. A litván autonómia ötlete azonban orosz

⁷ ALY 2019: 189–190; RAUCH 1994: 23.

⁸ LAGZI 2011: 13–14.

⁹ 1812-ben, 1830–1831 között és 1863-ban.

¹⁰ BENNETT 2017: 18–19; RAUCH 1994: 22–23.

¹¹ A másik két balti köztársasághoz viszonyítva a litván politikai élet sokkal inkább jobboldali volt. Enne oka egyrészt a munkásmozgalmi pártok klasszikus bázisát adó városi munkásság rendkívül alacsony száma, másrészt az általánosan a konzervatív tábor tömegbázisát adó vidéki parasztság kiemelkedően magas aránya (1913-ban 87% volt). Mindezt erősítette a katolikus egyház erős társadalmi beágyazottsága is, amelynek révén a politikai életben a különféle kereszténydemokrata beállítottságú pártok váltak dominánssá, akik közül a Kereszténydemokrata Párt, a Parasztszövetség (Ükininku Sajunga), illetve a Munkásföderáció (Darbininku Federacija) voltak a legjelentősebbek. Velük szemben az alapvetően szekuláris beállítottságú munkásmozgalmak legerősebb szereplője az 1895-ben alapított Litván Szociáldemokrata Párt volt, amely alapvetően nem állami függetlenségben, hanem Oroszország föderális átalakításában volt érdekelt, ami egyben Litvánia számára is többletjogokat biztosított volna. A politikai skála közepén elhelyezkedő liberális tábor legerősebb frakciója az 1902-ben alapított Litván Demokrata Párt – majd 1914-től Litván Népi Szocialista Demokratikus Párt (Liudininkai, avagy a konzervatívok gyakori szóhasználatával élve: a populisták) – volt, amely az évek múltával érezhetően balra mozdult el, és elsősorban a paraszti rétegek helyzetének javítását tűzte ki célul. LAGZI 2013: 23; RAUCH 1994: 24 és 66; VARDYS 1979: 323–324.

részről nem vált népszerűvé, s azt a konzervatív és liberális orosz körök többsége egyaránt elutasította.¹²

Lengyelek

Noha a lengyelek és litvánok közti politikai összefonódás meglehetősen hosszú időre vezethető vissza, illetve a lengyel–litván államszövetségben mindkét nép államalkotó szerepet töltött be, a baráti viszony a 19. századi nemzeti ébredés korszakától folyamatosan kezdett megkopni. Ennek legfőbb oka Vilnius városa volt, amely egyszerre bírt történelmi-nemzeti, vallási és – egyetemi város lévén – tudományos-kutatási jelentőséggel, és a lengyelek és a litvánok – és kisebb részben a fehéroroszkok – egyaránt igényt tartottak rá. Emellett pedig a kelet-európai zsidóság is saját „kulturális Jeruzsálemként” tekintett a városra.¹³

A lengyel politika már a háború előtt is több erőközponttal rendelkezett, amelyek saját politikai célokat, a jövődől, független Lengyelországról alkotott eltérő víziókat és egymással is rivalizáló karizmatikus vezetőket tudtak felmutatni. Az egyik oldalon a többnyire demokratikus elveket valló pártok különíthetők el, amelyek közül sokáig a Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna, PPS) számított dominánsnak. Ehhez a táborhoz tartozott a későbbi lengyel államfő, Józef Piłsudski is, aki évtizedek óta Lengyelország függetlenségének helyreállításában volt érdekelt.

Piłsudski a jövődől lengyel állam területeivel kapcsolatban meglehetősen ambiciózus célokat tűzött ki, így annak határait az oroszokkal szembeni védelem céljából minél keletebbre kívánta kitolni, akár háborúk árán is. Ennek kapcsán az 1772-es első felosztás előtti keleti határok (lengyelül: Kresy) helyreállítását tartotta optimálisnak, amelyek így Litvánia és Fehéroroszország mellett Ukrajna jelentős részeit is magukba foglalták volna. A nyugati, németekkel közös határokkal kapcsolatban viszont megelégedett azzal, ha az etnikailag lengyel területeket – elsősorban Poznańt (németül: Posen) – megkapja.¹⁴

Piłsudski és hívei (az úgynevezett *belvederiek*) alapvetően azon történelmi hagyományokból indultak ki, amelyek föderális úton kapcsolták volna össze Lengyelországot a litvánok, fehéroroszkok és ukránok lakta területekkel. Az ötletet felkarolta a szocialista párt nagy öregje, Boleslaw Limanowski is, aki szerint megvalósítható volt, hogy az unió lengyel, litván és keleti-szláv népei egyenlő, testvéri félként vegyenek részt az állam életében. Mindezek mellett bár Piłsudski a nemzetiségek számára a föderáció keretein belül viszonylag széles mozgásteret biztosított volna, az állam főhatalmi szerepköre, valamint az állammal szembeni lojalitás mindig is elsődleges fontosságot élvezett nála.¹⁵

A politikai élet túloldalán, a függetlenségpárti lengyelekkel helyezkedtek szembe a kiegyezéspártiak, akik a többszöri sikertelen és véresen levert felkelések tanulságaként

¹² RAUCH 1994: 24.

¹³ Vilnius lakosságának több mint 50%-át lengyelek és mintegy 40%-át zsidók adták. A litvánok aránya 2% körül volt. A városnak a zsidó kultúrában betöltött szerepét mi sem bizonyíthatja jobban, minthogy 1925-ben majd itt alapítják meg a Yad Vashem kutatóintézetet és levéltárt. BOJTÁR 2014: 67; PIOTROWSKI 2007: 159.

¹⁴ GYÖRFI 2013: 194–198; ROMSICS 2021: 83–84.

¹⁵ HAGEN 2001: 7; RUDLING 2015: 101–102; SZOKOLAY 2009: 257.

azt vonták le, hogy Oroszországon belül sokkal jobb helyzetet tudnak kiharcolni népüknek, ha lojalitást tanúsítanak a cári kormányzat felé. Ezt az irányzatot vallotta magáénak Roman Dmowski, illetve az általa 1897-ben alapított Nemzeti Demokratikus Mozgalom (Narodowa Demokracja, ND, avagy a kiejtése után *Endek*). Piłsudski és társaival ellentétben, akik inkább a nem lengyel népesség békés asszimilációjában gondolkodtak, az Endekek sovíniszta-nacionalista politikája egyértelműen a más nemzetiségűek kirekesztésén, erőteljes ellengyelesítésén vagy akár elűzésén alapult.

A nemzeti demokraták (és a velük együttműködő különféle parasztmozgalmak) figyelmét nem annyira a keleti, a néhai lengyel–litván államközösséghez tartozó területek kötötték le (ez nem jelenti azt, hogy nem tartottak volna igényt rájuk!), mivel megfigyeléseik alapján a vidéki népesség ott soha sem volt többségében lengyel, a néhai elitet adó lengyel nemesség pedig az évszázadok során felvette a környező népek identitását és vallását. (Ez, mint fentebb láthattuk, pont ellenkezője volt a litván nemzeti elit megállapításainak.) Egészen más volt a hozzáállásuk a nyugati, német – elsősorban poroszországi és felső-sziléziai –területekhez, ahol megítélésük szerint bőséges lengyel populáció élt, akik kultúrájukhoz/nyelvükhöz erősen ragaszkodtak, s akik alig várták, hogy Lengyelországhoz tartozhassanak. Ezen utóbbi megítéléshez az is hozzájárult, hogy Dmowski a lengyelségre nézve a legnagyobb veszélyforrásnak nem Oroszországot, hanem Németországot és Ausztria-Magyarországot tartotta.¹⁶

Zsidók

Litvánia lakosságán belül a litvánok és lengyelek melletti harmadik jelentős népcsoportnak a zsidók számítottak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a legtöbb európai állam megítélésével szemben az Orosz Birodalomban, így Litvániában is a zsidóság nem vallási felekezetnek, hanem különálló nemzetiségnek minősült, akik az országon belül a nyugati határvidékekre kiterjedő úgynevezett lakhatási övezetben (*cserta oszedlosztyi*) éltek.¹⁷

A litvániai zsidók, a „litvákok” az askenázik regionális csoportját alkották, akik a középkori Litván Nagyfejedelemség egész területén, így Litvánia mellett Fehéroroszországban és Lengyelország északkeleti részén, a suwałki megye területén szétszóródva éltek. A több mint 150 ezres, a lakosságon belül 7,6%-ot kitevő zsidóság elsősorban városokban telepedett le, és többnyire a helyi kézművesiparban töltöttek be fontos szerepet.¹⁸

A cári kormányzat saját pozíciójának erősítése érdekében, hasonlóan ahhoz, ahogyan a litvánok és a lengyelek között is igyekezett az etnikai feszültségeket felkorbácsolni, úgy a zsidóságot igyekezett a többi nemzetiséggel minél jobban összeharagítani. Az 1855 és 1863 közötti időszakban a litvániai zsidósággal szemben a helyi lengyel nemesi elitre támaszkodott, majd az 1863-as felkelést követően időlegesen

¹⁶ HAGEN 2001: 7; ROMSICS 2019: 62 és 72; RUDLING 2015: 101–102; SZOKOLAY 2009: 255–256.

¹⁷ Az övezetet eredetileg II. Katalin cárnő hozta létre 1794-ben azzal a céllal, hogy a zsidóságot távol tartsa az ország belső részeitől. Területét többszöri bővítéssel végül 1835-ben véglegesítették, s ennek révén a huszonöt nyugati kormányzóságra terjedt ki a Balti-tengertől a Fekete-tengerig. BOJTÁR 2014: 65.

¹⁸ BOJTÁR 2014: 63; RAUCH 1994: 59.

a zsidósággal fogott össze a lengyelekkel szemben. Az orosz belpolitikának ezenkívül állandó elemét képezte a kormányzati szintről aktívan támogatott antiszemitizmus, amely a gyakorlatban számos pogromhullám formájában nyilvánult meg, közülük a legvéresebbre 1881-ben került sor.¹⁹

Litvánia a világháború alatt

A német megszállási politika

Az 1914-ben kitört világháború nem az orosz katonai vezetés elvárásai szerint zajlott. Noha a háború legelején sikerült a cári hadseregnek betörnie Kelet-Poroszországba, a hadműveleti kezdeményezés már néhány hónap után egyértelműen a németekhez került, és a harcok hamarosan orosz területeken zajlottak.

A Poroszország keleti részeivel szomszédos, litvánok lakta kormányzóságok ennél fogva hamar szintén csatatérre váltak, bár megjegyzendő, hogy a front ezeken a területeken viszonylag gyorsan, 1915 márciusa és szeptembere között áthaladt, ellentétben a velük szomszédos Kurland régióval, ahol évekig tartó állásháború alakult ki.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a világháború ne fejtette volna ki negatív hatásait a Baltikum ezen részére, amelyek nemegyszer nemzetiségi kérdéssé váltak. A cári kormányzat egyébként is gyanakodva tekintett saját nem orosz kisebbségeire, és a világháború alatt különleges figyelmet fordított a lengyelek, litvánok, lettek, fehéroroszok, ukránok és legfőképpen a zsidók hátországba telepítésére, mivel ezen népcsoportok esetében feltételezték, hogy ellenséges előrenyomulás esetén az orosz kormányzattal szembeni hűtlenséget tanúsítanak.²⁰

Nem szabad továbbá megfeledkeznünk a világháborús litván katonai szerepvállalásról sem: a háború során 64 ezer litván lett besorozva a cári hadseregbe, akik közül mintegy 11 ezren estek, 15 ezren pedig német hadifogságba kerültek, ám még 1917-ben is körülbelül 30 ezren teljesítették szolgálatot.²¹

A harccselekmények elmúltával és a frontvonal eltávolodásával párhuzamosan megkezdődött a megszállt területeken a katonai adminisztráció kialakítása. A keleti front északon megszállt területeiből a német hadvezetés létrehozta az Ober Ost nevű közigazgatási egységet, amely mintegy 3 millió lakossal rendelkezett és Litvánia mellett Kurlandot, illetve a suwałki, a białystoki és a hrodnai (lengyelül: Grodno) körzeteket foglalta magába.²² Ennek a megszállási területi egységnek kellett felállítania a helyiekből olyan munkászászlóaljakat, akik kvázi kényszermunkájuk révén a helyi erdő- és mezőgazdálkodásban hozzájárultak a német háborús szükségletek kielégítéséhez. Az Ober Ost ezenkívül felelős volt a helyi adminisztráció, oktatás és egészségügy működtetésének javításáért, illetve a – katonai szempontból is rendkívül fontos – infrastruktúra fejlesztéséért.²³

¹⁹ BOJTÁR 2014: 66.

²⁰ GATRELL 2017: 126; LIULEVICIUS 2003. 17–20; RAUCH 1994: 28.

²¹ BALKELIS 2015: 42.

²² Ennek folytán a Baltikumon kívül a mai lengyel és fehérorosz területekre is mélyen benyúlt.

²³ LIULEVICIUS 2003: 21 és 64–69; RAUCH 1994: 35.

A területre egyébként sokan egyfajta jövődö kolóniaként is tekintettek, ahova a háború végeztével a veteránokat is le lehetne telepíteni. A német gazdasági szakember, Max Sering 1916 októberében *A Párduc* (Der Panther) című cikkében terveket vázolt fel a világháború utáni baltikumi német betelepítésekről, amelyek legfőképp Kurlandot és Litvániát érintették volna.²⁴

Függetlenség és kollaboráció között

Ki kell térnünk arra, hogy bár magával a megszállással kapcsolatban a társadalomnak számos kifogása akadt, a litván értelmiség mégsem zárkózott el teljesen attól, hogy a világháború utáni, Németország által dominált, a közép-európai területek többségét magába foglaló politikai-gazdasági térben (*Mitteleuropa*) aktív és támogató szerepet vállaljon. Ehhez viszont elvárták volna, hogy a német fél részéről lehetővé tegyék egy demokratikusan választott parlament (*Seimas*) megalakítását; a megszállási terhek nagyarányú csökkentését; szabad kijárat biztosítását a Balti-tengerhez; valamint hogy a német hatalmi rendszeren belül is Litvánia szuverenitása biztosítva legyen.

Noha nyilvánvaló volt, hogy azt a fokú önállóságot, amelyre a litván politikusok vágytak nem áll szándékukban megadni, 1917 májusától a németek is tervbe vették egy litvániai területi tanács (*Landesrat*) felállítását, amit egyrészt saját megszállási terhek csökkentésének igénye, másrészt egy esetleges lengyel–litván szövetség létrejöttének elkerülése indokolta. Egy választott litván parlament felállításáról persze ekkor még szó sem lehetett, azonban kompromisszumos megoldásként engedélyezték egy korlátozott jogosítványokkal rendelkező litván hatalmi testület létrehozását. 1917. szeptember 2-án Vilniusban összeült egy, a körzetek és a pártok két-két küldöttjéből és egy elnökből álló tizenhét fős konferencia, amely megválasztotta a húszfős Litván Országos Tanácsot (Taryba) mint kvázi ideiglenes kormányt. Ennek élére Antanas Smetona ügyvéd került.²⁵

Az 1917 októberében felálló Taryba megfogalmazta azon igényeit, hogy töröljék el a német nyelv kötelező oktatását az iskolákban, akárcsak a rekvirálásokat és a lakossági kényszermunkát, hosszabb távon pedig célul tűzték ki egy önálló litván állam létrehozását is. Ez utóbbi elérése felé az első komolyabb lépés december 11-én történt meg, amikor a Taryba kihirdette a független Litvánia helyreállítását Vilnius fővárossal. Az állami függetlenség napjává azonban végül 1918. február 16. vált, amikor is a függetlenség ismételt kikiáltása mellett bejelentették az Oroszországtól és Lengyelországtól való elkülönülést is. II. Vilmos császár részéről a litván függetlenség elnyerésére egy héttel később, február 23-án került sor, miután a Taryba biztosította a német uralkodót arról, hogy a Németországgal való szoros katonai, politikai, közlekedési és pénzügyi

²⁴ Max Sering az 1880-as évek óta aktívan foglalkozott a német lakosságnak a birodalmon belüli áttelepítéseivel, hogy ezáltal germanizálják a nem német populációt. Bár terveit eredetileg a poseni és a nyugat-poroszországi lengyelség németesítése, illetve ezen területek etnikai németekkel történő feltöltése céljából dolgozta ki, koncepcióit viszonylag könnyen át lehetett ültetni a Baltikumra. NELSON 2011: 9–13.

²⁵ HIDDEN 2002: 6; RAUCH 1994: 35; TAUBER 2006. 195–196.

kapcsolatok a továbbiakban is fennmaradnak. A német kormány részéről a hivatalos állami elismerést Litvánia végül március 25-én kapta meg.²⁶

A függetlenség kikiáltása ellenére valós állami szuverenitásról aligha lehetett beszélni, lévén hogy egyértelműen a német politikai érdekeknek volt kiszolgáltatva, illetve saját haderő híján védelme a Birodalmi Haderőtől (*Reichswehr*), azon belül is elsősorban a térség védelmét ellátó 10. hadseregtől függött. 1917 decemberében ugyan a Taryba szeretett volna felállítani egy fegyveres önvédelmi szervezetet az ország területén nagy számban tevékenykedő, főleg német hadifogságból megszökött orosz katonákból álló banditacsoportok ellen, ám a németek az ennek megvalósításához kellő segítségnyújtástól elzárkóztak.²⁷

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy bár több külföldi litván emigráns csoportosulás is elismerte a Tarybát a litván nép képviseleti szervének, azt működésének teljes ideje alatt folyamatos kritikák érték külföldről és belföldről egyaránt, miszerint az nem volt más, mint a német érdekek kiszolgálója. Tevékenysége a tagokat is megosztotta, s 1918 elején a négy baloldali képviselő ki is lépett a Tarybából, mivel megítélésük szerint a többség – s különösen Smetona elnök – nem volt hajlandó nyíltan konfrontálódni a német vezetéssel. A Taryba tekintélyét emellett nagyban csorbította, hogy kérése ellenére a németek nem engedték, hogy a litván képviselők részt vegyenek a breszt-litovszki tárgyalásokon, noha ott Litvánia sorsáról is döntés született. Mindezen kritikákkal szemben a Taryba rendre azzal védekezett, hogy saját politikai mozgástere még mindig sokkal szélesebb volt, mint a szomszédos Kurlandban működő tartományi tanácsé.²⁸

1918. február 16. után, amikor is a Taryba baloldali tagjai megtagadták a további részvételt, egyértelműen a konzervatívok akarata érvényesült, akik az államforma tekintetében egy alkotmányos királyság megteremtésében voltak érdekeltek. Ezzel egyszerre kívántak a Németországtól való függőségen lazítani, illetve Litvánia számára Nagy-Britannia elismerését megszerezni. Noha a német politikán belül több forgatókönyv is létezett egymással párhuzamosan a jövődől litván uralkodó személyével, s ezáltal a német–litván államközi kapcsolatok mibenlétét illetően,²⁹ végül Vilmos urachi herceget, a württembergi királyi dinasztia egyik katolikus mellékágának tagját jelölték ki a pozícióra. Előzetes egyeztetések után a Taryba július 11-én ki is hirdette a monarchikus államforma felvételét és Vilmos herceg királlyá választását, aki II. Mindaugas néven lett az ország uralkodója.³⁰

Érdemes kitérnünk arra, hogy a német hatalmi rendszeren belül történtek próbálkozások arra, hogy a litvánok és a lengyelek közti ellentéteket elsimítsák és ezáltal

²⁶ Megjegyzendő, hogy Litvánia függetlenségének a német politikai életben belül is voltak befolyásos támogatói, elsősorban a demokratikusabb pártok – így a balközép Németország Szociáldemokrata Pártja (Socialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), illetve a jobbközép kereszténydemokrata Német Centrumpart (Deutsche Zentrumspartei) – részéről, akik elítélték az Ober Ost által alkalmazott önkényeskedéseket és kizsákmányolásokat. A német parlamenten (Reichstag) belül a független Litvánia legelkötelezettebb támogatója a centumpárti Matthias Erzberger, az 1918. november 11-ei fegyverszüneti megállapodás aláírója volt. HIDDEN 2002: 6; RAUCH 1994: 36; TAUBER 2006: 198.

²⁷ BALKELIS 2015: 46; WHITE 1994: 1357.

²⁸ TAUBER 2006: 200–203.

²⁹ A legnépszerűbb opciók Litvániának perszónalunói révén történő összekapcsolása volt Poroszországgal vagy Szászországgal.

³⁰ Georg von Rauch idézett művében a király megkoronázásának dátumát július 9-re teszi. HIDDEN 2002: 7; LOPATA 1993: 352; RAUCH 1994: 36.

a két fél között jobb kapcsolatokat alakítsanak ki. Erre a legkomolyabb próbálkozás 1918. június 30-án történt, ahol is a Taryba nevében Augustinas Voldemaras történészprofesszor és Konstantinas Olšauskas tiszteletes, a Lengyel Királyi Kormányzat részéről pedig Adam Ronikier gróf Berlinben egyezményt írtak alá, amelyben garantálták a litvániai lengyelek jogegyenlőségét és nyelvi-vallási helyzetük tiszteletben tartását. Az egyezmény azonban éppen a kritikus területi kérdéseket nem érintette. Ennek tudható be, hogy a Lengyel Régenstanáccsal ellentétben a Taryba a későbbiekben az egyezményt nem ratifikálta.³¹

Az ország függetlenségéhez vezető következő lépést maga a világháborús vereség szolgáltatta. A Taryba – a németek jóváhagyásával – végül hivatalosan november 2-án alakulhatott át rendes törvényhozó testületté, az ország első kormányának felállítására pedig november 5-én került sor; a miniszterelnöki posztot a nacionalista Haladás Párthoz (Pažanga) tartozó történészprofesszor, Augustinas Voldemaras töltötte be, aki ezzel párhuzamosan egy rövid ideig a hadügyminiszteri, illetve hosszabb ideig (1918. november – 1920. június) a külügyminiszteri teendőket is ellátta.³²

Függetlenségi háború Litvániában

A nemzeti haderő megteremtése

Az 1874-es katonai reformtól kezdve a cári kormányzat következetesen elzárkózott attól, hogy a hadseregbe nagy számban sorozzon be nem orosz etnikumúakat. Az 1912-es újabb katonai reform ugyan elviekben lazított ezen a szabályon, gyakorlatilag viszont csak a világháborús mozgósítás révén került sor más nemzetiségűek tömeges behívására. Az etnikai alapon megszervezett alakulatok felállítása azonban még ekkor is rendkívül korlátozott maradt, s lendületet igazából csak az 1917. februári forradalmat követően kapott, amikor is a nyár folyamán, elsősorban litván tisztek kezdeményezésére és az orosz Ideiglenes Kormány beleegyezésével hat litván ezredet állítottak fel, amelyeket aztán a keleti front különböző pontjain vetettek be.³³

A korszak kelet-európai viszonyait tekintve sok szempontból idealistának tekinthetjük Voldemaras miniszterelnök 1918. november eleji azon álláspontját, amely szerint mivel Litvániának külpolitikailag semleges szerepkört szánt, a határok tiszteletben tartásáról pedig majd a szomszédos nagyhatalmak, illetve a Népszövetség fog gondoskodni, az országnak saját haderőre nincs is igazából szüksége, a belső rend fenntartásához pedig milicista csoportok is elegendők lesznek. Ötletét azonban a Taryba többsége elvetette, így végül megindult az önálló haderő, a Litván Önkéntes Hadsereg megszervezése.³⁴

³¹ A szerződés angol nyelvű fordítása megtalálható: LOPATA 1993: 356. Továbbá lásd LOPATA 1993: 349–351.

³² Geoffrey Bennett idézett művében a Voldemaras-kormány megalakulását november 11-re teszi. BENNETT 2017: 16; RAUCH 1994: 37; SENN 1962: 500–501; WHITE 1994: 1357.

³³ BALKELIS 2015: 41–42.

³⁴ A Litván Önkéntes Hadsereg megalakítására, s azon belül az első gyalogezred felállítására november 23-án került sor. A névválasztás nem a véletlen műve volt, mivel kezdetben tényleg reménykedtek abban, hogy pusztán önkéntesekkel fel lehet tölteni a haderőt. BALKELIS 2015: 46; BALKELIS 2018a: 169; CUCUT 2022b: 75; LAURINAVIČIUS 2015: 72.

Akárcsak más nemzetiségek esetében, úgy a litván haderőben is problémát okozott a jól képzett tiszt állomány alacsony száma,³⁵ ugyanis 1919. január közepén a szükségesnek vélt ezer tisztből csupán nagyjából négyszáz állt rendelkezésre. Ezen rövid távon az sem tudott változtatni, hogy január 25-én Kaunasban katonai akadémiát alapítottak. Emellett meg kellett oldani, hogy az orosz hadseregben szolgált tiszt és altiszt állomány vezényleti nyelvként immár az orosz helyett a litvánt alkalmazza.³⁶

Az aggasztó létszámhiány nemcsak a tisztikart, hanem a legénységi állományt is érintette. Az önkéntesek számának felduzzasztása érdekében 1918. december 29-én az új miniszterelnök, a népi szocialista Mykolas Šleževičius felhívással élt a lakossághoz (az etnikai viszonyokra figyelemmel négy nyelven, litvánul, lengyelül, fehéroroszul és jiddisül fogalmazták meg), amelyben a katonai szolgálatot vállalóknak 100 márkás fizetést, családjaiknak pedig anyagi támogatást ígért. A felhívás következtében a hadsereg 1919. január közepére már mintegy 3 ezer főt számlált, ám a kelet felőli szovjet előrenyomulás miatt a kormány végül február 13-án³⁷ mozgósítást rendelt el az 1897 és 1898 között születettek között. A 17 ezer 400 behívottból azonban végül csak 6800 embert sikerült állományba venni, aminek oka a katonai szolgálatra alkalmatlanok magas száma volt, illetve mintegy 4800-an nem is engedelmessé váltak a behívó parancsnak.³⁸

A létszámhiány mellett állandó nehézségeket okozott a megfelelő felszerelés és fegyverzet állandó hiánya, ami a tüzérségi eszközökön és gépfegyvereken kívül az alapvető gyalogsági fegyverzetet is érintette, a korszakban modernnek számító páncélgépkocsik és páncélvonatok pedig végképp ritkaságszámba mentek.³⁹ A hiányzó fegyverzet egy részét a feketepiacról sikerült ugyan beszerezni, ám ez is inkább csak enyhítette a problémákat, mintsem megoldotta azokat. Mindezen problémák elsődleges oka az ország gazdasági elmaradottsága és a rendelkezésre álló források szűkössége. Sokatmondó, hogy a függetlenség első éveiben a költségvetés több mint felét a honvédelmi kiadások emésztették fel.⁴⁰

A fehér sas, a fekete kereszt és a vörös csillag között

Alig két nappal a november 11-ei békeszünet után a szovjet kormány (Népbiztosok Tanácsa) kinyilvánította, hogy semmisnek tekinti a március 3-ai breszt-litovszki békeszerződést, és ezzel együtt hozzálátott a korábban feladott területei visszafoglalásához. A hadügyi népbiztos, Leon Trockij már november 16-án megfogalmazta,

³⁵ Oroszországi katonai iskolákba csak az 1905-ös forradalom után vettek fel nemzetiségi diákokat, ám a főtisztek képzéséért felelős katonai akadémiák továbbra is elzárva voltak előttük. Ennek folytán a litvánok többsége altiszt fokozatnál nem jutott feljebb, s a tábornoki karban is mindössze egy litván származású volt.

³⁶ BALKELIS 2015: 42 és 46–47.

³⁷ Carlo Cucut idézett munkájában a sorkatonai szolgálat bevezetése kapcsán egy március 5-ei rendeletet említ.

³⁸ BALKELIS 2015: 47–48; CUCUT 2022b: 75.

³⁹ A függetlenségi háború során mindössze hat zsákmányolt páncélautót (egy szovjet és öt német) tudtak hadrendbe állítani. Ezeket 1920 márciusában egy páncélosszakaszban vonták össze, amelyet aztán a szovjetek és a lengyelek ellen egyaránt bevetettek. Az első páncélvonat megépítése 1920. január 18. és augusztus 25. között, súlyos nyersanyaghiány mellett valósult meg. Bevetésére a szeptemberi–októberi harcok során került sor, ahol is a szerelvény nagyobb része lengyel zsákmányba került.

⁴⁰ BALKELIS 2015: 48; CUCUT 2022a: 75–77; CUCUT 2022b: 75–76; SENN 1962: 500.

hogy míg a déli, Kijevet érintő támadással az osztrák forradalommal kell kapcsolatot létesíteni, addig az északi, Pszkovon és Vilniuson áthaladó támadással a németországi forradalommal kellett összeköttetést kialakítani.⁴¹

A szovjetek novemberi offenzívája következtében a Baltikum jelentős részeit sikerült elfoglalni, s a Vörös Hadsereg Kurlandon keresztül benyomult Litvánia északi részére is. Kezükre került Šiauliai, Panevežys, Ukmergė, Telšiai, illetve január 5–6. között a lengyel fegyveresekkel történő kisebb összecsapás után bevették Vilniust is. A szovjet előrenyomulást végül az ország közepén lévő Kėdainiainál sikerült megállítani, ekkorra azonban Litvánia több mint fele már szovjet fennhatóság alá került, az Ideiglenes Kormány pedig Kaunasba (lengyelül és németül: Kowno) tette át a székhelyét.⁴²

A Vörös Hadsereg két hadosztállyal, benne mintegy 20 ezer katonával harcolt Litvánia területén. Tekintettel arra, hogy a még februárjában is csak mintegy 4500 fős, többnyire gyengén felfegyverzett litván haderő önmagában képtelen volt hosszú távon hatékony ellenállást tanúsítani, sokak számára kapóra jött a még mindig az ország területén tartózkodó német 10. hadsereg.

Litván részről bizakodásra adhatott okot, hogy ellentétben a keleti front más magasabbegységeivel (például az ukrainai Kijevi Hadseregcsoport vagy az észak-baltikum 8. hadsereg) a Litvániában és Fehéroroszországban lévő 10. hadseregben sokkal kevésbé éreztették magukat a novemberi forradalom és fegyverszünet hatásai, így az alakulatok körében tapasztalható fegyelmetlenség is alacsonyabb szinten maradt. Ennek ellenére katonatanács (*Soldatenrat*) felállítására itt is sor került először Minszk, majd annak evakuálása után Vilnius székhellyel, ráadásul a keleti front katonatanácsait összefogó főtanácsot is Kaunasban alakították meg. Ezek elsődleges célja a katonák minél hamarabbi és minél gördülékenyebb hazaszállítása volt, a helyi lakosságokkal történő minél kevesebb összetűzés árán. A hadsereg parancsnoka, Erich von Falkenhayn tábornok már 1918. december 22-én úgy nyilatkozott berlini feletteseinek, hogy újabb friss és fegyelmett csapatok beérkezése nélkül nem tudja a vörösökkel szemben megtartani Vilniust.⁴³

Ennek ellenére baltikumi önkéntes szolgálatra a német csapatok között már 1918 decemberében Hrodnában (lengyelül: Grodno) megindult a toborzás.⁴⁴ Nagyobb

⁴¹ Megjegyzendő, hogy a Litvániára és Lengyelországra mint a forradalom nyugati irányú terjesztésének ugródeszkáira tekintő nézetnek voltak kritikussai is a kommunista mozgalmon belül. 1918 augusztusában, az Ukrán Kommunista Párt II. Kongresszusán tartott beszédében Karl Radek, a Külügyi Népbiztosság egyik vezetője kifejtette, hogy az északi előrenyomulás a helyi lakosság körében komoly ellenállást fog kiváltani, mivel viszonylag magas a litvániai és lengyelországi gazdagparasztk aránya. Ezzel szemben délen ilyen típusú ellenállásra nem kell számítani, lévén hogy a nincstelen ukrán tömegek esetében nagyobb szimpátiára találnának.

⁴² RAUCH 1994: 41; WHITE 1994: 1353.

⁴³ Litvánia kiűritésének kérdése a német katonaságon belül is komoly vitákat szült. A Voldemaras-kormány legitimitását a 10. hadsereg katonatanácsa ugyan elismerte, ám litván haderő hiányában kétségeket táplált az önálló Litvánia életképességével kapcsolatban. Ennek folytán a katonatanács nem zárkózott el annak lehetőségétől sem, hogy a terület irányítását inkább a Vörös Hadseregnek adja át. Ennek lehetősége viszont a német politikai és katonai vezetés számára volt elfogadhatatlan. Január 2-án végül utasítást adott a 10. hadseregnek, hogy Vilniust és környékét a lengyel csapatoknak adja át. Ezen területre egyébként is igényt tartott Piłsudski, illetve a döntést indokolta, hogy a város lengyel lakosságának többsége is. BALKELIS 2015: 49–51; WHITE 1994: 1358–1362 és 1365.

⁴⁴ Érdemes itt megjegyeznünk, hogy önkéntesek/zsoldosok szerepvállalására nem csak a németek részéről számítottak a litván vezetők. 1919 folyamán voltak remények aziránt, hogy egy amerikai litvánokból álló hadosztályt is bevetnek majd a függetlenségi háború megvívásában. Ennek olyan szempontból volt is alapja, hogy Észak-Amerikában nagyszámú litván emigráns élt, azonban a hónapok múltával kiderült, hogy egy ilyen intervenció erőre nem lehet számítani. LAURINAVIČIUS 2015: 72.

számban 1919 januárjától, a németországi nagyvárosokba szervezett toborzókampany elindulásától jelentkeztek a szabadcsapatokba (Freikorps) az önkéntesek, akiknek 3 hónapos szerződéses szolgálatra napi 30 márka zsoldot ígértek. A litvániai szabadcsapatokat – akiket főként drezdai és lipcsei származásuk miatt hajlamosak voltak „szász önkénteseknek” nevezni – Walter von Eberhardt tábornok alá rendelték, s január végére már három ezredet és egy önálló zászlóaljat alkottak. Ezen alakulatok február–március folyamán sikeresen vették fel a harcot a Vörös Hadsereggel a Jieznas, Alytus és Kaišiadorys környéki ütközetekben.⁴⁵

A német szabadcsapatok azonban – akárcsak társaik Lettországbán – messze nem tanúsítottak akkora fegyelmet vagy hűséget, mint amekkorát a litván kormány elvárt volna tőlük. A jieznasi ütközet közepén például kijelentették, hogy csak akkor hajlandók támadást végrehajtani, ha előbb a szolgálati szerződésüket megújítják. Az áprilisi, sikertelen litván offenzívában Vilnius visszafoglalásáért pedig szintén nem vettek részt, mivel elmondásuk szerint ők a demarkációs vonalak védelmére és nem támadó feladatokra szerződtek le.

A világháborús megszállás alatt kialakult germanofób közhangulaton, ha lehet, a szabadcsapatok csak tovább rontottak, ugyanis az önkéntesek, amellettt hogy gyakran nem engedelmeskedtek litván feletteseik parancsának, nemegyszer fosztogatásokba, önkényes letartóztatásokba és erőszakos zavargásokba kezdtek, amelyek több mint egy tucat esetben civil halálos áldozatot is követeltek. Ennek ellenére a szászországi önkéntes alakulatok egészen június 3-ig részt vettek a harcokban, amikor is kivonták őket a frontról. Az önkéntesek egyik része július közepén hazatért Németországba, míg egy másik része inkább csatlakozott a Lettországbán tevékenykedő társaikhoz, akiket a Pavel Bermondht-Avalov ezredes vezette orosz Nyugati Önkéntes Hadseregben vontak össze.⁴⁶

A reguláris haderő és a német szabadcsapatok mellett a függetlenségi háború gyakorlatilag egész ideje alatt jelen voltak a különféle paramilitáris szervezetek is,⁴⁷ akik a mindenkori kormányokkal csak feltételesen voltak hajlandók együttműködni, és a gyakorlatban leginkább függetlenül tevékenykedtek. Legjelentősebb közülük a Litván Lövészegylet (Lietuvos Šaulių Sąjunga–Šaulia) volt, amelyet 1919 júniusában, egyfajta

⁴⁵ BALKELIS 2015: 51–52.

⁴⁶ BALKELIS 2015: 52–55.

⁴⁷ A paramilitáris szervezetek működése leginkább a nemzeti militarizmus nézetével párosítható össze. Ennek keretében tevékenységük fontos részét képezte a lakosság széles rétegeinek katonai kiképzése, a polgári lakosság mozgósítása, valamint a hazafias nevelés. Ez a gyakorlatban a rendelkezésre álló teljes lakosság mozgósításának lehetőségét jelentette nemre és korosztályra való tekintet nélkül, aminek következtében a hagyományos értelemben vett elkülönülés a fegyveres erők és a civilek között számos alkalommal jóformán teljesen eltűnt. A nemzeti militarizmus azonban kétirányú folyamatot hozott létre a társadalomban, ugyanis nemcsak a civilek váltak az összecsapások aktív szereplőivé, hanem a fegyveres szervezetek is aktív részesei lettek a mindennapi politikai és társadalmi életnek, ezáltal a nemzetépítésnek, az országos jelentőségű ügyeknek és az államszervezetnek a gyakorlati kialakítóivá váltak. A paramilitáris szervezetek ennél fogva nemcsak a külső ellenségtől való védelem eszközeiként szolgáltak, hanem idővel magát az államot is belülről veszélyeztető tényezővé váltak, amelyekben mind az állami vezetők, mind a reguláris tisztikar saját hatalmi riválisait vélte felfedezni. Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy ezen félkatonai szervezetek hagyományosan a radikális nacionalisták gyűjtőtáboraiként is funkcionáltak.

civil önvédelmi szervezetként hoztak létre a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt, ideológiáját és programját pedig egyik alapítója, Vladas Putvinskis-Pūtvis dolgozta ki.⁴⁸

Minden fenn említett nehézség ellenére a reguláris haderő megszervezése és felállítása sikereket is fel tudott mutatni. Májusában létszáma már meghaladta a 10 ezer főt, s a hónap során sikerült visszafoglalnia Panevėžyst, augusztus végére pedig gyakorlatilag az eredeti határig nyomták vissza a Vörös Hadsereget. A katonai sikerek, s különösen a kormány június 20-ai ígérete, amelyben földet ígért a katonáknak, megtették a hatásukat, így az október 15-ei második sorozási időszakban a 34 ezer behívottból már mintegy 13 ezret sikerült állományba venni.⁴⁹

Nyár folyamán a Vörös Hadsereg visszaszorulása és a bolsevizmus veszélyének csökkenése miatt egy ideig úgy tűnt, hogy sikerül az ország belső és külső helyzetét stabilizálni. Az államot veszélyeztető külső tényező gyengülése, illetve a reguláris hadsereg megerősödése következtében egy ideig magának a Lövészegyletnek a létjogosultsága is kérdésessé vált, s fennállt a lehetősége, hogy akár végleg fel is oszlik. Augusztusban azonban a szervezet jelenléte ismét fontossá vált a lengyel katonai terjeszkedés felerősödése révén,⁵⁰ így amikor augusztus 28–29. között a Lengyel Fegyveres Szervezet (Polska Organizacja Wojskowa, POW) tagjai megkísérelték erővel elmozdítani a kaunasi kormányt, a Lövészegylet tagjai vállalták a kormányzati épületek védelmét és a lengyel fegyveresek elűldözését.⁵¹

A helyzet további romlásaként július–november folyamán Lettország felől Bermond-Avalov vegyes német–orosz csapatai mélyen behatoltak Észak-Litvániába, ami magával hozta a térség kifosztását és feldúlását. Önkényeskedéseik Šiauliait elfoglalásakor váltak híressé, ahol huszonhat embert öltek meg. A litván haderő és a Nyugati Önkéntes Hadsereg közötti komoly összecsapásra végül november 21–22. között Radviliškisnél került sor, ahol a koncentrált litván támadás tömeges pánikot okozott Bermond-Avalov csapatainak körében. Kétségbeesésükben a francia misszió vezetőjéhez, Henri Niessel tábornokhoz fordultak segítségért, hogy az fékezze meg a litvánokat. A nyugati szövetségesek ezek után elrendelték az önkéntes csapatok Litvániából való kivonását, ami végül december 15-re be is fejeződött.⁵²

⁴⁸ A Lövészegylet tevékenységének emellett fontos részét képezték a katonai hírszerzési akciók, amelyek azonban fokozatosan kibővültek egyfajta nemzetbiztonsági és kémelhárítási feladatkörrel is, így a szervezeten belül 1920 novemberében felállították a Különleges Információs Hivatalt (Žinių Koncentracijos Biuras) is, amely elsősorban a szovjet- és lengyelzsimpatizánsok felderítésével foglalkozott. BALKELIS 2018a: 155–159, 161–163 és 168.

⁴⁹ BALKELIS 2015: 48–49; BENNETT 2017: 171.

⁵⁰ A lengyel politikusok többsége ideálisnak tartotta volna a korábbi lengyel–litván szövetség valamilyen újrakialakítását, ám egyértelműen erős lengyel dominancia mellett. Dmowski és a hozzá hasonló nacionalisták a nemzeti önrendelkezés elve alapján a déli litván területeket, ahol nagy számban éltek lengyelek, egyértelműen Lengyelországhoz akarták csatolni, s csak a maradék északi részekből lettek volna hajlandók egy független – vagy csak autonóm – litván államot létrehozni. Júniusban a litvániai francia misszió ugyan kialakított délen egy demarkációs vonalat, hogy a lengyelek további terjeszkedésének gátat szabjanak, ám azok továbbra is újabb területeket foglaltak el Vilnius környékén. Júliusban Ferdinand Foch marsall, az antant főparancsnoka ugyan kialakított egy második demarkációs vonalat is, ám a lengyelek ezen is tovább haladtak.

⁵¹ BALKELIS 2018a: 162–163; BENNETT 2017: 171; MACMILLAN 2005: 283.

⁵² BALKELIS 2018b: 107–108; RAUCH 1994: 51.

Nyugati elképzelések Litvániával kapcsolatban

A külkapcsolatok tekintetében Litvániának szembe kellett néznie a világháború egy újabb kellemetlen örökségével: a nyugati hatalmak részéről tapasztalható nemzetközi elszigeteltséggel, ami egyrészt az ország korábbi német bábállami szerepére vezethető vissza, másrészt pedig a nyugati szövetségesek komolyan számoltak egy orosz restauráció lehetőségével, amely Litvániát is magába foglalná. Mindezek ellenére a csekély számú litván diplomata a kezdetektől fogva igyekezett kedvező külkapcsolatokat kialakítani az angolszász nagyhatalmakkal, valamint a skandináv országokkal és a szintén nemrég függetlenedett balti köztársaságokkal.

A diplomáciai helyzetet azonban nagyban nehezítette, hogy 1919 első felében gyakorlatilag egymással párhuzamosan két külügyminisztérium is létezett (Kaunasban és Párizsban), sőt rövid ideig a miniszterelnöki posztot is ketten töltötték be (1918. december közepén Voldemaras külföldre távozott, ám hivatalosan nem mondott le a miniszterelnökségről. Távozása után Sleževičiust választották miniszterelnöknek, s noha ezt Voldemaras később elismerte, egy ideig továbbra is miniszterelnökként hivatkozott magára.) Ezen szervek tevékenységének összehangolása a kommunikációs csatornák megbízhatatlansága miatt komoly nehézségekbe ütközött.⁵³

Bár a világháborús megszállás miatt a litván politikai elit körében sokan Németország helyett másik nagyhatalmi szövetségest preferáltak volna, a gyakorlatban ez a függetlenség kezdeti éveiben mégsem valósulhatott meg, ugyanis Németország volt az egyetlen nagyhatalom, amely elismerte Litvánia függetlenségét, ráadásul a litván állam működése is gyakorlatilag a német kölcsönöktől függött, illetve a megszállás alatt Litvániában is bevezetett német valuta (birodalmi márka) továbbra is használatban maradt. A német–litván kapcsolatok 1919 őszén a Memel-vidék birtoklása körül kialakult viták elmérgesedése révén kezdtek érezhetően megromlani, és a német kormány a továbbiakban már vonakodott további kölcsönöket folyósítani.⁵⁴

A litván külpolitikának a legnagyobb kihívással éppen az egész Európát érintő párizsi béketárgyaláson kellett szembenéznie. A diplomaták hiába érveltek amellett, hogy a megszállás alatt a Taryba igyekezett minél jobban kitágítani Litvánia kül- és belpolitikai lehetőségeinek körét a német hatalmi rendszeren belül, a nyugati szövetségesek – s azon belül is leginkább Franciaország – mindvégig gyanakvással tekintettek rá. Ennek volt köszönhető, hogy a párizsi békekonferencián a litván delegáció csak megfigyelői státuszban vehetett részt, tevékenysége pedig leginkább informális megbeszélésekre korlátozódott.⁵⁵

Ez különösen a politikai-katonai rivális és a nyugati hatalmak által egységesen elismert Lengyelországgal szemben okozott diplomáciai hátrányt. A Párizsban székelő és a nyugati hatalmak által a lengyel nép legitím képviselőjeként elismert Lengyel Nemzeti Bizottság már a világháború során aktívan lobbizott a jövőbeni Lengyelország határainak minél kedvezőbb kialakításáért, a békekonferencia során pedig Dmowski és az új lengyel miniszterelnök, az Egyesült Államokból hazatért világhírű zongorista,

⁵³ BALKELIS 2015: 46; SENN 1962: 502–503.

⁵⁴ SENN 1962: 501, 504 és 507.

⁵⁵ SENN 1962: 503; TAUBER 2006: 204–205.

Ignacy Paderewski⁵⁶ is egy restaurált Nagy-Lengyelország létrehozásáról igyekezett meggyőzni a döntéshozókat. Az így létrejött lengyel állam, amely a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedt volna, a Woodrow Wilson amerikai elnök által pártolt nemzeti önrendelkezés szempontjából erősen megkérdőjelezhető volt, mivel lakosságának mintegy 40%-át nem lengyel etnikumúak alkották volna. Dmowski számára azonban a nemzeti önrendelkezés kérdése csak addig volt fontos, míg előadta igényeit a nyugati hatalmaknak, s hazatérve már hallani sem akart róla.⁵⁷

Nagy-Britannia részéről Lloyd George miniszterelnöknek kifogásai voltak a litván államiság életképességével szemben annak csekély lakosságszáma miatt, ám mivel a másik alternatíva az volt, hogy az ottani lakosságot is Lengyelország bekebelezi, nyárra megbékélt a litván függetlenség gondolatával. Ezzel szemben a francia vezetés inkább érdekelt volt egy olyan erős lengyel állam létrejöttében, amellyel egyszerre lehet sakkban tartani Németországot és Szovjet-Oroszországot.⁵⁸

A britek Oroszországgal és a balti államokkal kapcsolatos álláspontjának kialakításában különösen fontos szerep jutott James Simpsonnak, a Külügyminisztérium (Foreign Office) Politikai Hírszerző Osztálya (Political Intelligence Department) tagjának. Simpson rendszeres személyes kapcsolatban volt a balti delegációk vezetőivel, így Voldemarassal is, és viszonylag hamar a balti államok függetlenségének támogatójává vált. Hogy a jövőbeni független államok német és orosz/szovjet szomszédjaikkal szemben életképesek legyenek, szorgalmazta egy Balti Liga létrehozását, amely föderális alapon kapcsolta volna össze Észtországot, Lettországot, Litvániát, Finnországot, s amelybe akár Svédországot és Norvégiát is be lehetett volna vonni.⁵⁹ Vele helyezkedett szembe munkatársa, Rex Leeper, aki éppen egy teljesen restaurált Oroszország létrehozásának szükségességéről próbálta meggyőzni a döntéshozókat.⁶⁰

1919 májusában James Simpson igyekezett a Párizsban tartózkodó balti delegációktól egy nyilatkozatot kicsikarni, amelyben hajlandók lettek volna föderális úton szövetségre lépni Oroszországgal. Simpson kérdésére Voldemaras kifejtette, hogy számukra a legfontosabb egy demokratikus államberendezkedés kialakítása Litvániában. Ennek fényében nem zárkózott el annak ötletétől, hogy Litvánia bármely más állammal – így akár Oroszországgal is – föderális viszonyrendszert alakítson ki, amennyiben azok szintén elkötelezetten demokratikus elveket vallanak. Egy ilyen szövetségi rendszer mintájául hozta fel Németországot, ahol az egyes tagállamok széles körű jogosítványokkal rendelkeznek (például saját vasút, posta, haderő, illetve külföldre delegálható diplomaták).⁶¹

⁵⁶ Az 1918 végén hatalomra került balközép kormányt, hogy Lengyelország külföldi támogatása biztosítva legyen, január 16-án leváltották, és a miniszterelnöki posztot Ignacy Paderewski, Dmowski bizalmasa foglalta el, aki a politikai centrum és a jobboldal támogatását élvezte és akinek a megítélése az antant körében sokkal kedvezőbb volt, mint a korábban a Központi Hatalmak oldalán harcoló Piłsudskinak.

⁵⁷ MACMILLAN 2005: 267; ROMSICS 2021: 82.

⁵⁸ MACMILLAN 2005: 283–284.

⁵⁹ Egy ilyen balti(-skandináv) szövetség ötlete a brit diplomácia körében nem volt új keletű, hiszen hasonló ötletek már 1918 januárja óta időről időre felmerültek.

⁶⁰ ALSTON 2006: 30–32; HIDDEN 2002: 9–10.

⁶¹ A békekonzferencia során Simpsonnak egyébként Dmowskival is volt alkalma megbeszélést folytatni. Utóbbi kategorikusan elutasította az Oroszországgal történő bármiféle föderális összefonódás ötletét, Litvániával kapcsolatban azonban szoros kapcsolatokat kívánt kialakítani, ugyanis – tőle oly gyakori sovíniszta megfogalmazás szerint – minden, amivel jelenleg a litvánok kulturálisan-vallásilag rendelkeznek, azt a lengyelektől kapták. ALSTON 2006: 33–35.

Meglepő módon az amúgy többnyire izolacionista külpolitikát valló Egyesült Államok részéről egy időben felvetődött a litvániai (és lengyelországi) katonai intervenció gondolata. Ennek talán legfontosabb támogatója Allen Dulles volt, aki 1918 decemberétől diplomáciai tanácsadóként dolgozott nagybátyja, Robert Lansing külügyminiszter alatt, és akit családja révén baráti kapcsolatok fűztek litván politikai körökhöz. Litvániának az amerikai külpolitikában betöltött jelentőségét jól szemlélteti, hogy miközben a Kelet-Közép-Európának szánt 100 millió dolláros segélycsomag kongresszusi megszavazása kapcsán Wilson elnök nem tért ki külön a Baltikumra, Lansing a maga részéről kihangsúlyozta a litvániai éhínség súlyosságát.⁶²

Az ország széles körű diplomácia elismerésére ennek ellenére még éveket kellett várni. A Népszövetségbe Litvániát a másik két balti köztársasággal együtt 1922. szeptember 22-én vették fel, a nyugati szövetségesek pedig pár hónappal később, december 20-án ismerték el hivatalosan az ország függetlenségét.⁶³

Szovjet elképzelések Litvániával kapcsolatban

Akárcsak a másik két balti köztársaságban, úgy Litvániában is a forradalmi és függetlenségi időszakban megtörtént, hogy egyszerre több kormány is felállt egymással párhuzamosan, mindegyik magát tekintette az állami főhatalom legitím birtokosának. A helyi kommunista szerveződés szintén több erőközponttal rendelkezett, amelyek hol egyénileg, hol a fehérorosz testvérpártokkal közösen tartottak igényt a kormányzati szerepkörre. A frakciók közti rivalizálásból végül a Litvánia és Fehéroroszország Kommunista Pártja (LBKP) került ki győztesen, élén Vincas Mickevičiussal (Kapsuka).⁶⁴

A nemzetiségi politikával kapcsolatban az LBKP vezetésében sokkal inkább a Rosa Luxemburg-féle német, mint a Vlagyimir Iljics Lenin-féle orosz nézetek domináltak, ennél fogva a nemzeti önrendelkezés és az önálló államiság kérdéseire meglehetősen kritikusan álltak, s kezdetben Kapsuka is vonakodott egy litvániai tanácsköztársaságot létrehozni. A vitában azonban végül meghajoltak a szovjet vezetés és a nemzetiségi népbiztos, Joszif Sztálin azon igénye előtt, hogy mihamarabb hozzanak létre egy helyi forradalmi kormányt. Utóbbira végül 1918. december 7-én került sor Kapsuka vezetésével,

⁶² FOGLESONG 1995: 109 és 111.

⁶³ RAUCH 1994: 57 és 68.

⁶⁴ Vilnisi székhellyel 1918. augusztus 14-én – a korábbi Litvánia és Fehéroroszország Szociáldemokrata Pártja szétszakadása és átnevezése révén – alakult meg az LBKP Kapsuka és Zigmas Angarietis vezetésével, amely igyekezett szoros kapcsolatokat kialakítani az Oroszország Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságával, illetve a Joszif Sztálin által irányított Nemzetiségi Népbiztossággal. A helyi, alapvetően nemzetiségi alapon megszerveződött kommunista mozgalomnak kezdetben számos kihívással kellett szembenéznie: a német megszállás miatt, amely gyakorlatilag kettévágta Fehéroroszországot, a tevékenységüket nem fejthették ki a teljes lakosságra, ráadásul a Moszkvával való kommunikációt is nehezítette. A helyzetet csak bonyolította, hogy az év elején már megalakult az OK(b)P-on belül az Északnyugati Területi Bizottság Központi Bizottsága (Obliszkomzap) az örmény Alekszandr F. Miasznyikov, a grúz I. J. Alibekov és a lett Vilhel'm. G. Knorin vezetésével. A Minszkben, majd a német előrenyomulás miatt később Szmolenszkben székelő Obliszkomzap nem nemzetiségi, hanem területi alapon szerveződött, de szintén a fehérorosz és litván lakosság képviselőjeként lépett fel. Működése azonban gondokkal terhes volt létezése szinte egésze alatt, ugyanis sem a fehérorosz lakosság szimpátiáját nem sikerült elnyerni, sem a szovjet Nemzetiségi Népbiztossággal nem tudott megfelelő kapcsolatokat ápolni. Az időközben Fehéroroszország Kommunista Pártjára átnevezett szervezetet végül 1919 májusában Kapsuka pártja magába olvasztotta. RUDLING 2015: 96–97; WHITE 1994: 1350–1351.

amely 16-án függetlenségi nyilatkozatban kinyilvánította a Litván Szovjetköztársaság megalakulását.⁶⁵

Itt érdemes kitérnünk arra, hogy ellentétben más, az Orosz Birodalom peremvidékein kikiáltott államokkal (Finnország, Észtország, Lettország, Ukrajna), Litvániában és Fehéroroszországban a hatalmon lévő bolsevik vezetések csak elenyészően alkalmaztak ellenfeleikkel szemben politikai erőszakot, s noha letartóztatásokra, házkutatásokra és túszejtésekre ezekben az államokban is sor került, a halálos áldozatok száma alacsony maradt, és a lakosság túlnyomó többsége sem élte meg feltétlenül elnyomásként a vörös kormányok időszakát. Mindez történt emellett, hogy itt is jelen volt az állami szintről vezérelt propaganda, illetve felállítottak olyan széles körű jogosítványokkal rendelkező szerveket is, mint a Forradalmi Törvényszékek vagy a Rendkívüli Bizottságok (Cseka).⁶⁶

Česlovas Laurinavičius litván történész megítélése szerint a vilniusi szovjet kormány viszonylag elfogadó és mérsékelt politikáját annak vezetőjének, Kapsukanak a személyisége is nagyban befolyásolta. Kapsuka ugyanis sokkal inkább ellenfélként, mint ellenségként tekintett riválisaira, akiket a szovjet rendszer jó működése révén akár meg is tudna győzni igazáról. Ez a meglehetősen liberális mentalitás hozzájárult ahhoz, hogy az amúgy csekély számú értelmiség egy részét is maga mellé állítsa, illetve hogy a lakosság többségét kitevő parasztság ne lépjen fel ellenségesen a hatalmával szemben.⁶⁷

A hadügy tekintetében, noha Szovjet-Litvánia egyértelműen rászorult a Vörös Hadsereg segítségére, nem volt elhanyagolható a litván vöröskatonák szerepe sem. A breszt-litovszki béke megkötése után a cári hadseregben szolgáló litvánok többsége egyénileg vagy csoportosan, de megindult hazafelé. A tisztikaruk túlnyomó része elzárkózott a bolsevikokkal való együttműködéstől, miközben a legénységi állomány köréből a vörösöknek már nagyobb számban sikerült toborozniuk. 1919–1920 folyamán a Vörös Hadseregben körülbelül 4 ezer litván teljesített szolgálatot, köztük mintegy 2 ezren az 5. vilniusi ezredben, amelyet aztán a Litvánia területén folyó hadműveletekben is bevetettek.⁶⁸

A litván és a fehérorosz nép történelmi és kulturális közelsége, a helyi kommunista frakciók jobb együttműködésének igénye, valamint a mindkettejüket érintő lengyel expanziós fenyegetés révén került sor a két szocialista állam szorosabb összefonódására,

⁶⁵ WHITE 1352 és 1363–1364.

⁶⁶ LAURINAVIČIUS 2015: 66–67.

⁶⁷ A modern litván identitásban a nemzetiségi és az osztálytudat szorosan összekapcsolódott egymással, s az alapvetően szegénysorban élő paraszti litvánok elsősorban az uralkodó, földbirtokos lengyel nemességgel szemben határozta meg magát. Ennélfogva a többség számára a Kaunasban székelő balközép demokratikus és a Vilniusban lévő radikális baloldali szovjet kormányzat között viszonylag kevés különbség volt: mindkét kormány szociális reformokat akart bevezetni; le akarta törni a lengyel földbirtokosság uralmát; nem akarta a nyelvi-nemzetiségi viszonyokat megbolygatni; Litvánia részeként számolt Vilniusszal; illetve mivel Kapsuka sem lépett fel keményen a katolikus egyházzal szemben, a vallási élet is viszonylag érintetlen maradt. Mindezen tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy a küzdelmek során a lakosság széles rétegei inkább a kivárással szemben döntöttek. A független államiság gondolatát, amely leginkább csak 1917 nyarától kezdve vetődött fel, amúgy is leginkább az értelmiség karolta fel, miközben a többségi lakosság leginkább csak egyfajta szociális-kulturális egység kialakítására tartott volna igényt. A Kapsuka kormánnyal szembeni legnyomósabb érv a parasztság körében a szovjet típusú agrárpolitika volt. LAURINAVIČIUS 2015: 68–71.

⁶⁸ BALKELIS 2015: 44–45.

amikor is előzetes egyeztetések után⁶⁹ február 27-én a Fehérorosz Szovjet Szocialista Köztársaság és a Litván Szovjetköztársaság összeolvadásából hivatalosan is megalakult Litvánia és Fehéroroszország Szovjet Szocialista Köztársasága (LitBel), a két kommunista testvérpárt egyesülésére pedig Fehéroroszország Kommunista Pártja március 4–6. között megtartott II. kongresszusán került sor.⁷⁰ A létrejött mintegy hatmillió lakosságú ország fővárosául Vilniust választották, aminek egyrészt mindkét nép számára erős kulturális jelentősége volt, másrészt a lengyelekkel szembeni nyílt szembeszegülés jelképéül is szolgált.⁷¹

Az egyesült litván–fehérorosz állam azonban rövid életűnek bizonyul. Miután 1919. április 19-én a lengyelek elfoglalták Vilniust, a LitBel székhelyét Minszkbe tették át, majd miután augusztus 8-án azt is elfoglalták a lengyelek, a vezetők Szmolenszkbe távoztak, így ez a sajátos államalakulat gyakorlatilag megszűnt létezni, a két testvérpárt szétválására azonban 1920. szeptember 5-ig nem került sor.⁷²

A függetlenségi háború utóélete

Vilnius sorsa

Bár a szovjeteket áprilisban kiűzték Vilniusból, a lengyel kormánynak nem állt szándékában a litvánoknak átadni a várost és környékét. Piłsudski ugyan felajánlotta a kaunasi kormánynak, hogy országaik lépjenek egymással föderális szövetségbe, a litván vezetés ezt elutasította.

Augusztus elején Foch marsallnak sikerült közbenjárnia a litvánok érdekében: Vilnius visszaadását ugyan nem tudta elérni a lengyeleknél, azonban sikerült egy (újabb) demarkációs vonalat kialakítani a két ország között. Ez azonban egyik felet sem elégítette ki: Lengyelországnak ugyanis továbbra is voltak igényei litván területekre, miközben a litvánok nem tudtak beletörődni történelmi fővárosuk elvesztésébe.⁷³

A szovjet hatalom kiszorulását követően a visszafoglalt területeken ellenforradalmi erőszakhullám vette kezdetét. Az atrocitásokban – amelyek olykor antiszemita pogromok formájában nyilvánultak meg – a reguláris alakulatok mellett a legfontosabb ellenforradalmi szerep a partizánalakulatoknak jutott. Közülük a leghíresebb, Povilas Plechavičius által vezetett egység az ország északnyugati részén fejtette ki tevékenységét. Európai viszonylatban nézve azonban – a vörösterrorhoz hasonlóan – a litvánok által elkövetett fehérterror is kevés áldozatot követelt: 1919 első felében nagyjából hatvan, a teljes függetlenségi háború alatt mintegy száz áldozatról beszélhetünk.⁷⁴

⁶⁹ Február 2–3. között Minszkben sor került a Szovjetek I. Össz-Fehéroroszországi Kongresszusára, ahol a résztvevők kinyilvánították szándékukat egy közös litván–fehérorosz állam létrehozására. A február 18–20. között megrendezett Szovjetek I. Litvániai Kongresszusán a litván kommunisták beleegyeztek a fehérorosz elvtársak javaslatába.

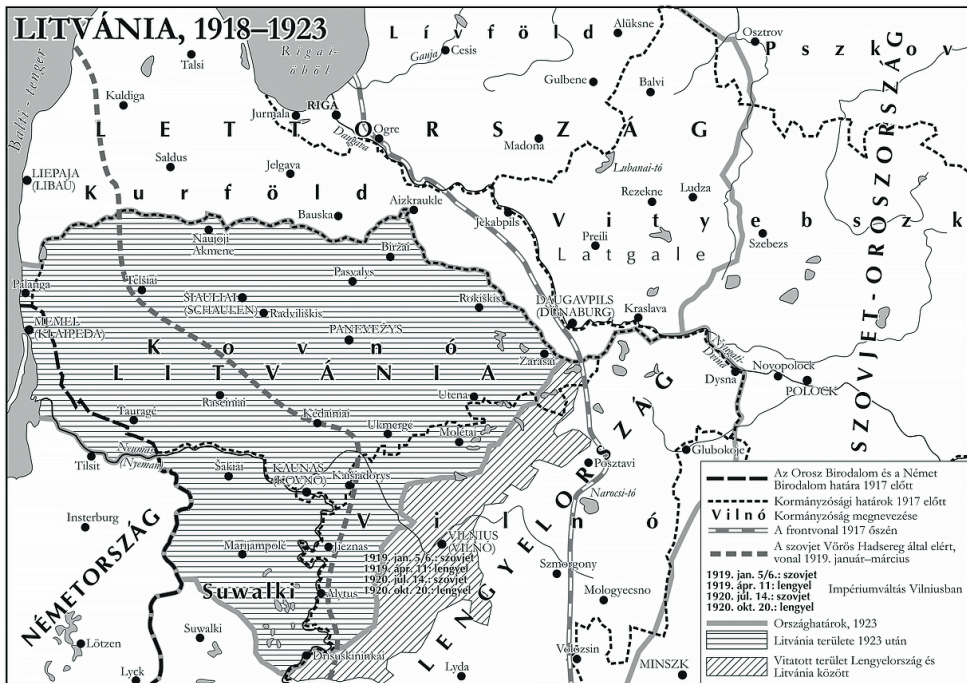
⁷⁰ James D. White idézett cikkében a két párt összeolvadását májusra teszi.

⁷¹ RUDLING 2015: 97–98; WHITE 1994: 1351 és 1365.

⁷² RUDLING 2015: 100–101.

⁷³ BENNETT 2017: 145; ROMSICS 2021: 85.

⁷⁴ A függetlenségi háború egy tömbbe hozta össze a litván és a zsidó lakosságot, ugyanis mindkét csoport szembehelezkedett az orosz és a lengyel hatalmi törekvésekkel. Ennek köszönhetően litván részről csak kevés pogromra került sor ebben az időszakban. ALY 2019: 190; LAURINAVIČIUS 2015: 70.

1. ábra: Litvánia térképe, 1918–1923
 Forrás: Nagy Béla szerkesztése

A litvánok mellett a lengyelek részéről is több helyen atrocitások voltak, amelyek különösen a helyi zsidóság ellen irányultak. Akárcsak a lengyelek által megszállt Kelet-Európa más részein, úgy Litvániában is pogromokat rendeztek, közülük a legtöbb halálos áldozatot követelő eset éppen Vilniusban volt, ahol mintegy ötven embert mészároltak le. A pogromokban a helyi lengyel lakosság mellett a jelen lévő katonaság is aktívan részt vett. A zsidókkal szembeni, vélt vagy valós indokokon alapuló vádak megannyi formát ölthettek a bolsevizmus támogatásától kezdve a németbarátságon át a lengyelelenségig.⁷⁵

1920 januárjában, Helsinkiben összeültek Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország és Finnország képviselői, hogy egy szorosabb államközi szövetség megalapításáról tárgyaljanak. Ez alapvetően egy védelmi együttműködést szolgált volna, ám a küldöttek nem zárták ki annak lehetőségét, hogy a szövetséget majd föderációvá bővítsék. A tárgyalások viszont újra és újra ellehetetlenültek kisebb részt az észt–lett határvárosnak, Valgának (németül: Walk) a hovatartozása miatt,⁷⁶ nagyobb részt viszont éppen a Vilnius hovatartozásával kapcsolatos lengyel–litván szembenállás miatt. Mivel nyilvánvaló volt, hogy a felek belátható időn belül nem fognak tudni egy szövetségi rendszeren belül együttműködni, a konferencia októberben eredmény nélkül zárult.⁷⁷

⁷⁵ HAGEN 2001: 13–15.

⁷⁶ A vitát 1920. március 22-én sikerült rendezni a város kettéosztása által.

⁷⁷ BENNETT 2017: 106; HIDDEN 2002: 28–29; RAUCH 1994: 67 és 73.

Az 1920 áprilisában meginduló lengyel támadás kezdetben jelentős sikereket ért el Szovjet-Oroszországgal szemben, ám a tüzérségi eszközök elégtelen mennyisége és a folyamatosan akadozó ellátmányok megakasztották az előrenyomulást. Ezzel együtt a szovjeteknek sikerült saját soraikat rendezniük, és május második felében a Vörös Hadsereg nagyszabású ellentámadást indított, július 14-én Vilniust is elfoglalták.

Ezzel párhuzamosan, május 9-én megkezdődtek a tárgyalások Litvánia és Szovjet-Oroszország között. Szovjet részről mind a polgárháború, mind a lengyelekkel folytatott háború indokolta, hogy ellenségeik számát lecsökkentsék. A tárgyalások során kifejtették, hogy hajlandók elismerni Vilnius Litvániához tartozását, ennek fejében viszont a litván kormánynak választania kellett: vagy csatlakozik a Lengyelország elleni szovjet támadáshoz, vagy engedélyezi a Vörös Hadsereg áthaladását a vilniusi területen. A kaunasi kormány az utóbbi mellett döntött, a felek közötti békeszerződést így július 12-én Moszkvában aláírták.⁷⁸

A Lengyelország elleni szovjet hadjárat azonban elbukott: augusztusban a Varsó környéki csatában (az úgynevezett visztulai csoda) a Piłsudski vezette lengyel haderő a Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij vezette Vörös Hadsereg fölé tudott kerülni, a szovjetek széles frontszakaszon kezdtek tömeges visszavonulásba. Ennek kapcsán Vilniust is kiűrtették és azt átadták a litván kormánynak, amely augusztus 25-én azt ismételtlen az ország fővárosának nyilvánította. Ezzel együtt Lengyelország és Litvánia között demarkációs határt alakítottak ki, amelyet a Népszövetség egy ellenőrző bizottsága felügyelt a francia Chardigny ezredes vezetésével. A mintegy 14 ezer 500 km² területű és félmillió lakosságú vilniusi körzet (ebből körülbelül 129 ezer lakos Vilnius városban) azonban továbbra is állandó viták tárgya maradt a két ország között.

A Népszövetség Tanácsának sürgetésére Lengyelország október 7-én a suwałki egyezményben ugyan elismerte a terület Litvániához tartozását, ám már két nappal később Lucjan Żeligowski tábornok csapataival „fellázadt”, benyomult a térségbe és létrehozott egy lengyelbarát útközállamot Közép-Litvániai Köztársaság néven.⁷⁹ A lengyel kormány ugyan elhatárolta magát a tábornok akciójától, ám a gyakorlatban nemcsak hogy nem tett semmit ellene, de még ösztönözte is azt. Ennek folytán a területet nem is adták vissza Litvániának, a litván haderő pedig az egyértelmű lengyel túlerő miatt inkább visszavonult saját határai mögé. A helyzeten a nemzetközi tiltakozás, illetve a helyi zsidóság Litvánia melletti kiállása sem változtatott, így a Közép-Litvániai Köztársaságot a lengyelek végül 1922. április 20-án hivatalosan is országukhoz csatolták.⁸⁰

A történetke a nemzetközi közvélemény szép lassan belenyugodott, így 1923. március 15-én a Népszövetség határozatban minősítette a várost és a környező területet Lengyelország részének. A litvánok azonban nem tudtak továbblépni az események felett,⁸¹ és a két világháború közti politikában végig megkerülhetetlen cél maradt

⁷⁸ RAUCH 1994: 54; ROMSICS 2021: 85–88; SENN 1962: 505 és 507.

⁷⁹ Jochen Böhrer idézett könyvében Żeligowski akcióját már október 8-án elindította, amelyhez a lengyel 1. litván-ferőrosz gyaloghadosztály és a 41. suwałki gyalogezred mintegy 14 ezer katonája állt a rendelkezésére.

⁸⁰ BÖHLER 2022: 91–92; BOJTÁR 2014: 67; MACMILLAN 2005: 284; PIOTROWSKI 2007: 159; RAUCH 1994: 68–69.

⁸¹ A lengyelekkel ellentétben, ahol a harcok befejeztével megkezdték a haderő leépítését, a litvánok Vilnius elvesztése miatt további mozgósításokat rendeltek el, így 1920 októbere és 1921 decembere között a haderő létszáma 33 ezerről 51 ezerre nőtt. Tömeges leszerelésre 1922 januárjától került sor, ám a hadsereg létszámát a továbbiakban sem vitték 20 ezer fő alá. BALKELIS 2018b: 159–160.

a város visszaszerzése. Az 1922-es alkotmány szövege szerint is az állam fővárosa Vilnius, s ezt a funkciót Kaunas csak ideiglenes jelleggel tölti be. Mindezek miatt a két állam közti hivatalos békekötésre nem került sor, s a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása is csak 1938-ban történt meg. A várost és a környező területeket végül 1939 októberében csatolta ismét az akkor még független Litvániához Joszif Sztálin.⁸²

A Memel-vidék sorsa

Ha igaznak véljük, hogy Vilnius a litván nép – és az állam – számára történelmi-kulturális okokból volt létfontosságú, akkor a Balti-tenger partján álló kikötőváros, Klaipėda (németül: Memel) katonai és kereskedelmi szempontból volt megkerülhetetlen. A versailles-i szerződés 99. cikkelye ugyan rendelkezett a Memel-vidék elcsatolásáról,⁸³ ám azt nem adták át Litvániának, hanem egy kondominiumot hoztak létre ott, amelynek katonai biztosításáért 1920 februárjától a francia hadsereg felelt. Az így kialakult helyzet azonban nem felelt meg a litván vezetésnek, így 1923. január 10-én szabadcsapatoknak álcázott katonai alakulatok nyomultak be a területre. A francia kontingens nem tanúsított ellenállást, és harc nélkül kiűritették a Memel-vidéket.

Diplomáciai szinten ugyan történtek tiltakozások az eset ellen, és Litvánia egy időre általános negatív megítélés tárgya lett, a gyakorlatban viszont mindenki elfogadta a kialakult helyzetet, így február 16-án, az ország függetlenségének ötödik évfordulóján a területet hivatalosan is Litvániához csatolták. A terület elfoglalása azonban végig fájó pont lett a két világháború közti német–litván viszonyokban, amin az sem javított érdemben, hogy az 1924. május 24-ei párizsi egyezmény értelmében a terület autonóm státuszt kapott. Német részről az elégedetlenségnek elsősorban etnikai vonatkozása volt, ugyanis a terület nagyjából fele-fele arányban volt német–litván lakosságú, ám a kikötővárosban 92%-os többségben voltak a németek.⁸⁴

Az események összegzése

Akárcsak Európa más területein, úgy Litvániában is az 1914–1922 közti időszak példátlanul gyors és drasztikus változásokat idézett elő társadalmilag, gazdaságilag és politikailag egyaránt. Noha a német megszállás révén a litvánok lakta területek kimaradtak az oroszországi forradalmak eseményeiből, a világháborús megszállás, illetve a lengyel, német és szovjet haderők elleni folyamatos küzdelem a függetlenségi háború keretében számtalan megpróbáltatás elé állította a lakosságot.

Ennek ellenére az egyértelműen szűkös forrásai, az alacsony lakosság száma, a közigazgatás alacsony foka, az ellenséges expanziók és a nemzetközi elszigetelődése mellett is a litván állam képes volt függetlenségét kivívni és a viszontagságokat átvészelni. Ennek megvalósulásához persze érzékeny áldozatokat kellett hoznia:

⁸² BOJTÁR 2014: 68; LAGZI 2013: 23; PIOTROWSKI 2007: 159.

⁸³ A versailles-i szerződés magyar fordítása megtalálható: NÉMETH 2007: 198.

⁸⁴ MACMILLAN 2005: 284; NÉMETH 2007: 198; RAUCH 1994: 70.

a reguláris haderő és a különféle paramilitáris szervek áldozatait 1440-re⁸⁵ becsülik, és a különféle katonai és politikai frakciók atrocitásaiban elhunytak száma is bőven százaz nagyságrendű.

Az ország egyik legégetőbb társadalmi kérdését, az agrárreformot a balti köztársaságok közül utoljára, 1922-ben sikerült megvalósítani, amikor is 37 ezer 400 birtok nélküli és 26 ezer kisbirtokos parasztnak juttattak földet a korábbi nagybirtokok felszámolása révén.⁸⁶

A demokráciai megszilárdítása viszont sajnos nem tartozik a litván sikertörténetek közé: az állandó gazdasági nehézségek, valamint a parlamenti munka megosztottsága a társadalom széles rétegeinek elégedetlenségét váltották ki, ami aztán a radikális (elsősorban nacionalista) politika erősödéséhez vezetett, és 1926-ban egy katonai puccs keretében csúcsozott ki. Ironikus módon az így kialakult autoriter rezsimben éppen a függetlenségi időszak ikonikus „demokratái”, Antanas Smetona és Augustinas Voldemaras töltöttek be kulcsfontosságú pozíciókat, ennek bemutatására azonban jelen cikk már nem kíván vállalkozni.

Felhasznált irodalom

- ALSTON, Charlotte (2006): 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britain, Anti-Bolshevik Russia and the Border States at the Paris Peace Conference, 1919. *History*, 91(301), 24–44. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2006.00357.x>
- ALY, Götz (2019): *Európa a zsidók ellen 1880–1945*. Budapest: L'Harmattan.
- BALKELIS, Tomas (2015): Demobilization and Remobilization of German and Lithuanian Paramilitaries after the First World War. *Journal of Baltic Studies*, 50(1), 38–57. Online: <https://doi.org/10.1177/0022009414551101>
- BALKELIS, Tomas (2018a): Civilekből katonák: paramilitáris mozgalmak a Baltikumban az első világháború után. In GERWARTH, Robert – HORNE, John (szerk.): *Háború béke idején: Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan.
- BALKELIS, Tomas (2018b): *War, Revolution and Nation-Making in Lithuania, 1914–1923*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199668021.001.0001>
- BENNETT, Geoffrey (2017): *Freeing the Baltic 1918–1920*. Barnsley: Pen & Sword Books.
- BOJTÁR Endre (2014): A litvánok – Hogyan tűnnek el a zsidók? In KRAUSZ Tamás – BARTA Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történelmi formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén*. Budapest: Russica Pannonica.
- BÖHLER, Jochen (2022): *Civil War in Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland*. Oxford: Oxford University Press.

⁸⁵ BALKELIS 2018b: 157.

⁸⁶ ALY 2019: 190–191.

- CSOMA Lajos (2017): Világháború után világforradalom. In KATKÓ Márton – KRAUSZ Tamás – MÉSZÁROS Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke?* Budapest: ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.
- CUCUT, Carlo (2022a): *Armored Trains of the Baltic Republics. From Independence to Soviet Occupation: 1918–1940.* Wrocław: Soldiershop Publishing.
- CUCUT, Carlo (2022b): *Armored Units of the Baltic Republics – Estonia – Latvia – Lithuania – From Independence to Soviet Occupation: 1918–1940.* Wrocław: Soldiershop Publishing.
- FOGLESONG, David S. (1995): The United States, Self-Determination and the Struggle Against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 26(2), 107–144. Online: <https://doi.org/10.1080/016297795000000031>
- GATRELL, Peter (2017): War, Refugeedom, Revolution. Understandig Russia's Refugee Crisis, 1914–1918. *Cahiers du Monde Russe*, 58(1–2), 123–146. Online: <https://doi.org/10.4000/monderusse.10073>
- GYÖRFI Lajos (2013): Pilsudski megítélése a lengyel történészek körében 1989 után. In *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában.* Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.
- HAGEN, William W. (2001): Murder in the East: German-Jewish Liberal Reactions to Anti-Jewish Violence in Poland and Other East European Lands, 1918–1920. *Central European History*, 34,(1), 1–30. Online: <https://doi.org/10.1163/156916101750149112>
- HIDEN, John (2002): *The Baltic States and Weimar Ostpolitik.* Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511523670>
- LAGZI Gábor (2011): *A lengyel keleti politika. Lengyelország keleti szomszédság- és nemzetpolitikája, 1989–2009.* Budapest: Terra Cognita Alapítvány. Online: <https://bit.ly/4g3zVu9>
- LAGZI Gábor (2013): *Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. században. Katolikusok, evangélikusok, ortodoxok.* Budapest: Terra Cognita Alapítvány. Online: <https://bit.ly/4g3Adkj>
- LAURINAVIČIUS, Česlovas (2015): On Political Terror During the Soviet Expansion into Lithuania, 1918–1919. *Journal of Baltic Studies*, 46(1), Special Issue: War, Revolution and Terror in the Baltic States and Finland after the Great War, 65–76. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009687>
- LIULEVICIUS, Vejas Gabriel (2003): *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I.* Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497186>
- LOPATA, Raimundas (1993): Lithuanian-Polish Cooperation in 1918: The Ronikier-Voldemaras Treaty. *Journal of Baltic Studies*, 24(4), 349–358. Online: <https://doi.org/10.1080/016297793000000241>
- MACMILLAN, Margaret (2005): *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia.* Budapest: GABO.
- NELSON, Robert L. (2011): The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918. *Journal of Baltic Studies*, 42(1), Special Issue: Transnational Governance and Policy-Making in the Baltic Sea Region, 9–19. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.538511>

- NÉMETH István (2007): *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. 1. kötet: Az 1918. novemberi forradalom és a Weimari Köztársaság. Összegzés és dokumentumok*. Budapest: L'Harmattan.
- PIOTROWSKI, Tadeusz (2007): *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947*. Jefferson, North Carolina – London: McFarland and Company.
- RAUCH, Georg von (1994): A balti államok története, 1917–1940. In RAUCH, Georg von – MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein: *A balti államok története*. Budapest: Osiris–Századvég.
- ROMSICS Ignác (2021): *Honmentők/honvesztők*. Budapest: Helikon.
- RUDLING, Per Anders (2015): *The Rise and Fall of Belarusian Nationalism, 1906–1931*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1287p7r>
- SENN, Alfred Erich (1962): The Formation of the Lithuanian Foreign Office, 1918–1921. *Slavic Review*, 21(3), 500–507. Online: <https://doi.org/10.2307/3000451>
- SZOKOLAY Katalin (2009): A lengyelek és az itt élő többi nép. In JUHÁSZ József – KRAUSZ Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 254–268. Online: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44418/z04_Az_uj_nemzetallamok_es_az_etnikai_tisztogatások_Kelet-Eu.pdf
- TAUBER, Joachim (2006): Stubborn Collaborators: The Politics of the Lithuanian *Taryba*, 1917–1918. *Journal of Baltic Studies*, 37(2), Special Issue: Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research, 194–209. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770608628879>
- VARDYS, V. Stanley (1979): Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The Stage and the Actors. *Journal of Baltic Studies*, 10(4), 320–336. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777900000331>
- WHITE, James D. (1994): National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918–1919. *Europe-Asia Studies*, 46(8), 1349–1369. Online: <https://doi.org/10.1080/09668139408412233>